

szemle

Útban a nyelv(ek)hez

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: SZINONÍMLÁK. KÖZELEDÉSEK HEIDEGGERHEZ

Heidegger magyar recepciója evidens okokból a nyolcvanas évekig váratott magára, és 1990 után intézményesült. E recepció komoly intenzitással és eredményekkel zajlott filozófiai, esztétikaelméleti és irodalomtudományos diskurzusokban, legújabb monografikus eredménye pedig Kulcsár-Szabó Zoltán könyve. E munka témája legalább annyira irodalomelméleti, sőt poetológiai érdekeltsgű, mint filozófiai. A „fordítás” problémája áll ugyanis többszörösen is a könyv középpontjában, amely módszertanilag azért is az újabb keletű magyar Heidegger-recepció kiemelkedő dokumentuma, mert összetett módon diszciplínaközi munka, filozófiai, nyelv-, irodalom-, esztétika-, kultúraelméleti kérdésirányokkal, tétikkel és eredményekkel. Leginkább a „kritikai elmélet” műfajához közelíthető, mint már korábbi könyve, *A gondolkodás háborúi* is, amelyben Heidegger fontos, noha kevésbé manifeszt szerepet játszott. Ez a kötet a műalkotásról, költés és gondolkodás szomszédságáról, a technikáról, a fordításról, összességében *a nyelvről* töprengő Heideggert avatja témájául, így próbál „közeledni” hozzá. „A nyelv nyelv” heideggeri „mély értelmű tautológiá”-jának értelmezése, az ehhez kapcsolódó gondolati és problémaorientált aspektusok kibontása a könyv feladata a hátsó borító tanúsága szerint. A tautológia *nyelvi* mozzanata eszerint a *nyelthez* való közeledés *nyelvi* (persze, hézagoktól, sőt törésektől nem mentes) pályájának bizonyul.

Már az alcím is Heidegger szellemében kíván beszélni: ez az értelmező kapcsolatba kerülés csak közeledés lehet, ha valóban történésként megy végbe, nem módszertanilag mégannyira aládúcolt intencionális-teleologikus, a (ki)kérdés primátusát, autonómiáját mindenképp kitüntetett „megközelítés”. Heideggerre ráhallgatni kíván ez a könyv, műveire mint egyfajta „Zusage”-re (vagy „Sage”-re), ezek közlésigényét meghallva, a „közeledést” pedig ezen meghallás struktúramozzanataként hagyva megtörténni. Mindez tartalmi szinten is megvalósul, a „Zuspruch” egyik jelentése („vigasz”) szervezi például a könyvnek Heidegger technikakritikájáról adott értelmezését, miszerint ez nem annyira a technika és annak lényege közötti elhatárolásban (itt akár Derridával is vitatkozva), mint inkább „a technikához való 'szabad viszony' kidolgozásához vagy a 'józan készenlét' fenntartásához” vezető lehetőségek felvetésében volt érdekelt (76.). (Utóbbi vélhetőleg mégis függ az említett elhatárolástól, hiszen a „megmentés” Heidegger számára éppen a „lényeg megmentését” jelenti.)

Heidegger gondolkodásának a „közelség” centrális fogalma, már a *Lét és időben* is emlékezetes mondatok olvashatók az ittlét (aminek már neve is – Dasein – ezt a közelséget implikálja) „lényegi tendenciájáról a közelségre nézve”. Nem lehet még

csak felsorolásszerűen sem érzékeltetni e fogalom jelentéstani síkjait és hordtávolságát az életműben, Heidegger gondolkodói habitusának velejét tekintve talán a következőképpen lehet „módszertani” szinten lokalizálni a közelség gondolatát: a mibenlét, a minéműség, „mi” („Was”, „Was-sein”) kérdésétől a „hogya” („Daß-sein”), a létezés, továbbá az „igazlét” („Wahr-sein”) komplexumához (utóbbi két dimenzió viszonyához) vezető gondolkodói attitűd az, amely végrehajtja a közelség, a közeledés mozgását. A gondolati problémákhoz, kihívásokhoz, kérdésességhez való nem-reduktív hozzáférés mint közeledés ezen mozgás függvénye. Ebben az esetben főképpen, átfogó módon: a nyelvhez való közeledése (ez a kötet fő motivációja), nem annak „Was”-jellegéhez (pl. jelentéséhez), de magához a „Daß”-szerű létmódjához, magának a nyelvnek a megmutatkozásához (úgy is mint igazságeseleményhez), ahhoz, hogy „a nyelv nyelvként kerüljön szóba/térjen vissza a nyelvbe” (*Az út a nyelvhez* diktuma szerint: „Die Sprache als die Sprache zur Sprache bringen.”). A heideggeri előfeltételezés értelmében: „a nyelv magának a létnek világló-rejtező eljövetele” (*Levél a humanizmusról*).

Ez a kérdésirány nyelvelméletileg-kultúratudományosan fogalmazva a „performativitás” komplexumára irányul, ez mozgatja – és ezt követik a kötet írásai is: a műbeli alapítás és igazságtörténet kapcsán *A műalkotás eredetében*; a technika és lenni-hagyás összefüggésében; a fordítás mint a „szinonímia” megkettőződéseinek létrehívása tekintetében; végül a görög „phüszisz” mint elrejtettség történéseinek kontextusában. Az említett közelség a kései Heideggernél „a gondolkodás jámborságában” konkretizálódik, ennek már nem a kérdés az alapgesztusa, hanem a „Zusage” meghallása, az ennek meg-felelő rezponzivitás, a „mi hív gondolkodni?” tapasztalata (a heideggeri gondolkodás ezen fordulatát Derrida erőteljesen hangsúlyozta). Ezzel a könyv nagyjából a „Kehre” utáni Heideggertől nyeri fő kérdéseit.

Az öt magvas és terjedelmes tanulmányt tartalmazó kötet Heidegger életművének tág értelemben vett kultúratudományos szempontból elsőrangú, abban sokrétűen jelen levő gondolati problémáit tárgyalja, következetesen, ugyanakkor eredeti módon feltárva azok lehetséges nyelvelméleti aspektusait. Ez a megközelítési mód már önmagában fordításként működik, pl. filozófia és nyelvelmélet, nyelvfilozófia és irodalomtudomány között, ezek kérdéseit kölcsönösen egymás médiumaként hozva működésbe. A „közeledések Heideggerhez” tehát nem valamiféle referenciális úton, filológiai vagy eszmetörténeti identifikáció pályáin zajlanak, hanem a fordítás, szinoním(i)ák felfedezésének nyelvi-fogalmi-problémaközpontú sűrűbe vezető útjain. A fordítás performativitása az a „Daß”, (nem a „mi”, hanem a) „hogya”, amelynek dimenziójában ez a közeledés végbemegy (amely persze egyúttal sajátos távolodás, törés is). A közeledés vagy közelség mozgását alapvetően a cirkularitás összefüggései rajzolják ki: például materialitás és ismétlés között, a fordításnak a sajátot megmutató teljesítményében, búcsú és megérkezés között a Lét turizmusában. A távolodás pedig a cirkularitást egyáltalán megtörténni kényszerítő törések mentén zajlik (vö. ezekhez Simon Attila recenzióját: *Ez az egyszerű, megfoghatatlan tényállás*, Tiszatáj 2017/11, 138–144.).

Nincs még egy gondolkodó, akinek (főleg a „Kehre” utáni) művét, nyelvét és fogalmait ne minősítették volna oly gyakran „zsargon”-nak vagy szömisztikának. A Heideggerhez való termékeny hozzáférésnek már eleve fordításnak kell lennie, ha

nem akar (szándékolatlanul önparodisztikus) parafrázisnak tűnni. Alighanem minden filozófia esetében fennáll ez a hermeneutikai követelmény vagy kihívás, a nyelvfilozófus Heidegger olvasása azonban kezdettől fogva szükségszerűvé teszi ennek reflexióját. Így a könyv érdemei kettősek: nemcsak alaposan és invenciózus módon tárgyal eminens heideggeri témákat, áttekintve a terjedelmes és szövevényes életmű számos fonalát és összefüggését, hanem ezeket a témákat magának a vizsgálódásnak a médiumává avatja. Ekképpen a fordítás, a szinonímia mint a könyv két fejezetének központi témái Heidegger értelmezhetőségének trópusaivá válnak. Mindez a központi kérdésfeltevés háttére előtt kerül kifejtésre, a heideggeri mű azon fő csapásirányát követve, mely abban érdekelt, hogy „a nyelv jel- vagy eszközszerű használatát [...] egy ennél eredendőbbnek tételezett nyelvtapasztalathoz [ültesse át].” (122.) A nyelvet „ami”-ként („Was”) tételező-determináló jel paradigmáját visszafordítva tehát annak „Daß”-jellegű dimenzionalitásába és igazságtörténetébe. Ebben a többszörös fordításeseeményben kardinális nyelvelméleti (fordítás, a nyelv kettős létmódja, pl. anyagisága és ismételhetősége, tanúságtétel) és történelemelméleti (a hagyomány létmódja, az európai kultúrtörténet, a modernség) kérdések explikálódnak, esetenként virtuális párbeszédben más gondolkodók analóg kérdésfelvetéseivel (pl. Walter Benjamin). Kulcsár-Szabó markáns elméleti javaslatokat dolgoz ki ezen problémák mélyebb megértését és applikatív alkalmazhatóságát illetően (pl. fordítás és hagyomány viszonya, egy nem-érzéki materialitás mint a „Daß” és a „Wahr-sein” közötti közvetítés kulcsfogalma, erre rezonálva a tanúskodás nem-érzéki feltételezettsége az utolsó fejezetben, technika és antropológikum összefüggései stb.). Egyik fő kérdése így hangzik: ha a technika nem pusztán instrumentum, akkor miként részesül mindenfajta nyelvviség már mindig is kvázi-technikai létmódban, mennyiben lehet különbséget tenni – Heidegger fogalmaival, de ezeket kérdőjelekkel is ellátva – „technikai nyelv” és „áthagyományozott nyelv” között. A kérdés sürgető voltát a 21. század technomediális világában aligha kell bizonygatni.

A „szinonímia” markáns példája lehet a nyelv mint a közelségben ható (egyidejű) visszatartás fő dimenziójának (ebből látszik, miért volt annyira fontos a nyelv Heidegger számára). Ezért több szinten is a kötet meghatározó gondolati összefüggésének és trópusának bizonyul. Nyilvánvalóan a fordítás nyelv(köz)i feltételezettségének fő alakzata, amely itt ugyanakkor a fordítás mint egyes nyelven belüli hermeneutikai, materiális és performatív kihívás alapvető játéktere. Heidegger nyelv-fogalmának kardinális összefüggéséről van szó: a fordítás ekképp mindig már a „sajátban” is végbemegy, már eleve a „saját” létezési formája, nem egyszerűen valamilyen identifikálható alteritás pontszerű közbejöttének alkalma szüli (ez a nyelvet és a fordítást instrumentális módon kísértené meg). Így a nyelv nem egyszerűen a (lényegi) szó vagy a szavak, hanem a megragadhatatlan intervallum ezek között (pontosabban: *visszahúzódása* ebbe, Heidegger „Sichentziehen” kifejezésével élve), amit a „szinonímia” fogalma jelölne, ami ugyanakkor – mint visszahúzóadás – törés is (a kötet egyik központi kérdése a „Riß” heideggeri terminusának értelmezése). Vagy akár a „kimondatlan” dimenziója (a kötet másik gyűjtőpontja, a technika által kontaminált nyelv tulajdonképpeni nyelvbe való visszavezetésének vezérfonala). A szinonímia: egyszerre a nyelv excesszusa és hiánya, a fordítás kihí-

vásának emblemikus viszonylatrendszere. Továbbá a kontextusok nyitásának eseménye, vagyis Heidegger más értekezői nyelvekre történő fordításának önábrázoló alakzata (például az egyként a fordításról töprengő Heidegger és Benjamin között). Útban a nyelv(ek)hez: a nyelv (pl. a fordítás nyelve) ígéretének és hiányának, önmegvonásának köztessége ez. Továbbá: egyfajta maradék vagy fölösleg mint adomány nyelvi indexe (az adomány mindig több vagy kevesebb a vártnál, strukturális értelemben ez az aszimmetria kardinális jelentőségű). A szinonímia tehát a nyelv(ben)i adomány struktúramozzanatának bizonyulhat (Heidegger ismeretesen az adomány gondolkodója is volt). Természetesen itt nem valamiféle pozitív adottságról van szó: ez az adomány inkább a fordítás maradéka, az, ami lefordíthatatlan (ha Heidegger a gondolkodás „legfőbb ajándékának” az „Un-gedachtes”-t tartja, akkor ez a fordítás vonatkozásában az „Un-übersetztes” lehet), egyfajta „áldozat”, ami Heideggernél azonban a „pazarlás” („Verschwendung”), akár egyfajta nyelveredet mozzanata (az *Utószó a 'Mi a metafiziká?'*-hoz-ban, amely írás a kötetbeli összefüggések egyik kriptotextusa lehet).

A szinonímia komplexuma továbbá poetológiai, költészettörténeti, textuális és általános nyelvszemléleti jelentőséggel bír különösen a modernségben, ahogy azt Kulcsár-Szabó George híres és éppen Heidegger által alaposan elemzett *Das Wort* című versének élelítő olvasatával bemutatja. Fordításelmélet és költészettörténet egymás médiumainak bizonyulnak. Teoretikus szinten különösen izgalmas továbbá a fordítás alapvetően hermeneutikai műveletének a szinonímia jegyében differenciális értelemben, a nyelvi rendszer egyszerre szinkron és diakron síkjával való összekapcsolása, vagyis egy saussure-i perspektíva bevezetése a fordítás problematikájába. Ez az elméleti javaslat messze vezetőnek mondható, így például be tudja vonni a médiatörténet moraj-fogalmát is a fordítás materialitásával és dekanonizáló effektusaival foglalkozó számvetésbe. (Meg kell viszont jegyezni, hogy a kötet nem hajtja túl egyes magyar Heidegger- és Derrida-fordítások az eredetiktől gyakran kilátástalan távolságának reflexióját, noha több ilyen magyar idézet minderről beszél, csak arról nem, amit a szerző kiolvas az adott Heidegger- vagy Derrida-szöveghelyből.)

A szinonímia harmadik jelentéstani mozzanata költés és gondolkodás viszonyának értelmezője. Ez a javaslat nevezhető talán a legeredetibbnek a kötetben, ami szorosán, következetesen kapcsolódik össze a másik két (persze csak hipotetikusán elkülöníthető) jelentéssíkkal és nyelvi dimenzióval, sőt ezek tulajdonképpen egymásból következnek. Költés és gondolkodás mint a nyelvi szinonímia „em-nens” (Gadamer) végbevitelei jelennek meg, és ez megmagyarázza közelségüket és különbözőségüket egyaránt. A két nyelvi dimenzió mint szinonímia ugyanakkor a fordítás – szinonimája, mondhatnánk. Heideggernél tehát a fordítás problémája erre a kölcsönösségre (a „törékeny, de tiszta differenciára”, itt a „hell” „világos”, „fénylő”, de „óriási”, „erős”, „tisztá” a fokozás értelmében is lehet, majdhogynem a „fenséges”-ig) megy vissza, nem pedig valamilyen „interkulturális” transzlációra vagy közvetítésre. Mindez a nyelv kérdése itt is: talán úgy lehetne ezt megfogalmazni, hogy a gondolkodás nem lévén képes átlátni, reflektálni, netán uralni a nyelvhez való viszonyát, gyökerezését a nyelvben, a nyelvben végbement tapasztalatait, a költéshez – mint egyfajta szinonimához (vagy tanúsághoz?, reszponzivi-

táshoz?) – fordul a nyelv eme közelségének megértése, artikulációja érdekében (nem pedig valamely intencionált-metanyelvi „nyelvkritika” útján!). Traumatikus jellege van a gondolkodás ama tehetetlenségének (vagyis korántsem „kulturális tekintés” céljából, hanem ínségből, „Not”, fordul a költéshez), ami viszont hatványozódhat a költéshez alapvetően hozzátartozó, a nyelv határait, végességét érintő, ezek által igénybe vett megtapasztalásnak köszönhetően (Heidegger Hölderlin-, Trakl-, George-értelmezései eme komplexum vonzásában is íródnak). Ehhez a kettős traumához Heidegger mint gondolkodó viszonya korántsem egyértelmű, amennyire erre összpontosít, talán majdnem ennyire ellenállást is tanúsít ezzel szemben (rokon ez azzal, ahogy technikafelfogásáról sem lehet bizonyosan eldönteni, „valójában gyengítette-e vagy inkább megerősítette az ember technikának való kiszolgáltatottságáról forgalomban lévő téziseket”? 91.). Ezzel összefüggésben továbbra is sürgető kérdés a „fájdalom” (akár a nyelv fájdalma, véges volta) tematikájának reflexiója Heideggernél (a fájdalom a *Riß*-szel is összekapcsolódik), amely irányba jelen munka sajnos nem tesz lépéseket (érinti ez pl. a technikához való nem-technikai viszonyt is, amit Heidegger „kiheverés”-ként, „*Verwindung*”, jellemezett, ahol mégiscsak fontos lenne a betegség mint fájdalom, azaz egyfajta trauma jelentésmozzanata, lásd 77.).

Ezen alakzatnak legalábbis hármas a tétje Heidegger gondolkodásában (a kötet ezeket sem sorolja fel vagy rendszerezi *expressis verbis*, ami talán iskolásnak hathat a szerző számára, de a problematika áttekinthetőségét, a kötet befogadhatóságát bizonyosan serkentené): költés és gondolkodás szinonímiája egyrészt maga az eredendő nyelvtapasztalat (szinonimája), másrészt ilyenként a görögök nyelvhez való viszonyának interpretánsaként a Nyugat léttörténeti genealógiájának alapvető mozzanata az „emlékező gondolkodás” távlatában, harmadrészt a technika által kontaminált nyelv ellenprojektje. Maga a történelem itt a tét, költés és gondolkodás szinonímiája történelemgeneráló erőként nyilvánult meg a kezdetben a görögöknél, amelyre a létfeleltség korszakaiban emlékezni lehet, és amely szinonímia egyedüli tanúja Heidegger számára Hölderlin költészete. A fordítás annyiban is léttörténeti kérdésnek bizonyul, hogy görögség és modernitás kapcsolatának Hölderlinnél kölcsönös fordításként megnyilvánuló viszonylata költés és gondolkodás kölcsönös fordításainak folyamatait és konstellációit is modellezi. Sőt, Hölderlin számára már a görögök történeti lényege is fordítás eredményének minősült, Heidegger viszonya ehhez külön kérdést jelent (nem biztos, hogy a „léttörténet” koncepciója minden további nélkül összeegyeztethető ezzel).

Összességében a nyelvelméleti érdekelttség áll az előtérben, ezt dolgozza ki leginkább a kötet: a szinonímia komplexumára irányuló kérdésnek nem kevesebb a tétje, mint a nyelv létmódja, hogy tehát ebben „lényegi szó” és „a szavak sokaságára való széttörés” (egyfajta moraj, például a „*dings*” értelmében) együttesen jelentik a nyelv tapasztalatát (talán, de nem bizonyosan túl Heidegger horizontján, ahogy a George-elemzés nyitva hagyja ennek eldönthetőségét). Analóg lenne ezzel a technika lényegének a technikák általi kontaminációjának eshetősége, ahogy ezt szerzőnk Derrida gondolati stílusában felveti? Volna tehát itt egy strukturális hasonlóság a lényegi szónak a „szók” sokaságára való széttörése és a technika lényegének a technikák által kontaminált „lényegzése” között (amit a könyv nem

reflektál, ha jól látom, viszont – mint más esetekben is – közvetett módon megnyitja e kérdés elgondolhatóságát)? Egyértelmű, hogy a könyv az első összefüggést (vagy törést) követi nyomon, a technika értelmezését tekintve inkább belül maradva egy bizonyos Heidegger horizontján, ehhez inkább applikatív kiegészítéseket hozzáfűzve (az okostelefonok világvonatkozásairól). A nyelv központi szerepét az utolsó fejezet Heidegger görögországi utazásai nyomán mint a névként értett szó (Délosz) görög felfogását, a „nyelvben tartózkodás” görög tapasztalatát világítja meg, mint amely nem a „tanúságtétel” paradigmáját követi, illetve kétségbe vonja azt (e kettő azonban nem feltétlenül ugyanaz?).

Essen szó a következőkben bizonyos nehézségekről vagy nyitott kérdésekről eme imponálóan gondolatgazdag, elmélyült és jobbára következetes könyv tematikája kapcsán, amely bonyodalmak vélhetőleg magában e tematikában (nem a kötet esetleges, általam nem fellelt hiányosságaiban) gyökereznek – amelyeket alkalmasint a *Színónímiáknál* terjedelmesebb munkák kapcsán is feszegetni lehetne, egyszerűen a heideggeri korpusz összetettségének, többértelműségének tulajdoníthatóan. A korai és kései Heidegger közötti differenciák, maga a „Kehre” jelentősége mintha picit elsikkadna a könyvben, pl. a *Lét és idő* világfogalma és a 30-as évektől kibontakozó eseménygondolat vonzásában beálló eltolódás közötti különbség: a világvonatkozások értelmében a világban-benne-létben való (tulajdonképpen vagy nem-tulajdonképpen) létezéshez képest (amelytől a „világ” maga még nem változik) később sokkal inkább a „világ” felállítása, megalapítása és ennek a „Dasein” időbeliségéből már nem levezethető temporális vonatkozásai érdeklík Heideggert, el egészen a „lakozás”-nak „Isten közelében” való tételezéséig (illetve a „Geviert” gondolatáig). Ezért talán nem problémátlan a technika világvonatkozásait a *Lét és idő* kapcsolódó fejezetével magyarázni, amennyiben a technikát Heidegger a poieszisz összefüggésében tárgyalja (innen adódva annak a művészettel való rokonsága).

Hölderlin státusza a heideggeri gondolkodásban talán nem nélkülöz némi ambivalenciát: mint a jelen kötetet is indító Paul de Man (az itteni első fejezet már megjelent a szerző de Man-monográfiájában) felhívja rá a figyelmet, Hölderlin tanúként („witness”) szolgál Heidegger számára a léttörténeti viszonylatrendszerre nézve (13., vö. *Heidegger's Exegeses of Hölderlin*). De Man szerint az ilyen tanúból mindig csak egy kell, nem több. És valóban, versenyezhet-e bármely más költő Hölderlin jelentőségével Heideggernél? Mármost milyen viszonyba kerül a szinguláris, kitüntetett tanú költés és gondolkodás eredendő duplicitásával (azzal, hogy ezekből már mindig is kettő van, akár csak a színónimákból)? Illetve magának a színónímiának az alapvető aszimmetriájával, abban az értelemben, hogy sosem egymáshoz képest keressük két, egyszerre adott szó kölcsönös színónímiáját, hanem az egyik szóhoz a másikat mint színónimát (ez az antropológiai és nyelvi végesség tapasztalata lehet a nyelvben; Heidegger „éppen a végességet – méghozzá nem pusztán az emberét, de az eseményét is – teszi láthatóvá.” *Protokoll zu einem Seminar über den Vortrag „Zeit und Sein”*). A nyelv színónímia jegyében jelentkező tapasztalatának struktúrafenomenológiai értelmében vélhetőleg soha nincs adva két (vagy több) szó készletszerűen a beszélő/író alany (valamely szinkron áttekintés) számára kezdettől fogva (ez lenne a technikai perspektíva, pl. a szótár

értelmében), a szinonima mindig csak egy adott szóhoz (vagy annak hiányához) képest (nem) bukkan fel. Vagyis a szinonimikus viszonylat (törése) mindig már *tanúsítja* is valamiképp azt a szót, kifejezést (diskurzust, szöveget...), aminek (akár: nem) a szinonimája? Ugyanakkor a szinonimák limitálják is egymás jelentését, vagyis költés és gondolkodás viszonya azért nem lehet egység, csak szomszédság, mert a nyelv(iesülés) határaiba írják bele egymást, másrészt pontosan így manifesztálva szingularitásukat? Éppen a szinonímiában mint a szó virtuális osztódásában, ugyanakkor határai előjvetelében (mint kettős traumában) vannak ráutalva egymásra, de legfőképpen a gondolkodás a költésre. Ez az eredendő szó, pl. az eredeti valamely nyelvi elemének fordíthatósága persze üres hely, hiány, éppen a találó szó hiánya, avagy a forrásnyelv nemléte (vö. Derrida: *A másik egynyelvűsége*) is lehet, amire a célnyelvnek nincs szava, legfeljebb szinonimái, illetve a „dings” dadogása. Ezt a hiányt, a le-fordítandó kihívását a fordítás, a szinonima el is fedheti, fel is áldozhatja. Derrida szerint Heidegger gondolatai az áldozatról és a nem ontoteológiai istenről nem egyértelmű viszonyban állnak a minden fordításban bekövetkező áldozattal, értelem és hangzás egységének felbontásával (*Geschlecht IV.*, erre sem találtam hivatkozást a kötetben, mint ahogy Heidegger áldozatról szóló szöveghelyeire sem, amelyek közül az *Utószó a 'Mi a metafiziká?'*-hoz beszél a legemfatikusabb módon az áldozatról – 1943-ban...). Ugyanakkor Kulcsár-Szabó tézise, miszerint „miközben a fordítás szakadatlanul közvetíteni igyekszik [...], talán egyenesen maga teremti meg az áthidalandó távolságot, illetve állítja elő azt a tartományt [...], amelynek hátrahagyását ígéri” (153.), erre rezonál (ez a fordítás mint „exilium” benjamin, de Man-i, derridai értelmének szerkezeti megokolása is lehet). Lehet tehát, hogy költés és gondolkodás differenciája is egyfajta fordításeményben áll elő, ahol ezeket nem lehet egységben összefogni (áttekinteni)? Hölderlin azon „elsőkhöz (Erstlinge)” tartozik Heidegger szerint, akiket szűkségszerűen „fel kell áldozni”. Hölderlin mintegy a tanúságtévő értelmében vett „mártír”, akit nem hallanak meg, eleresztenek a fülük mellett (kivéve természetesen Heideggert, aki ilyenként Derrida szerint tautologikus-otologikus módon saját magát mint tanút állítja elő, akár ki is törölve Hölderlin szinguláris nyelvtapasztalatának *tragikus* vonásait, széttartó jellegét – itt fontos arra emlékeztetni, akár Benjaminnal, hogy Hölderlin jórészt görög *tragédiák* fordítása közben elmélkedett a fordítás problémájáról), akár a fordító (mint második tanú) a lefordítandó közlésigényét, jelentéstani rétegeit stb. Nem kell mondani, hogy itt már a „léttörténet” síkján vagyunk: Heidegger számára Hölderlin a léttörténet heideggeri elgondolásának tanúja. Ez ismét azon pontok egyike, amelyről Derridának komoly mondani-valója van, és akár sajnálatosnak is tekinthető, hogy a könyv nem vet számot ezzel (pedig idézi Derrida idevágó *Foi et savoir* című tanulmányát). Derrida azt veti fel, hogy a vallás kétfajta tapasztalata – a szentség és a hit (bizalom, tanúság) mozzanatai – valóban elkülöníthetőek-e egymástól, és nincs-e a szentség tapasztalata is ráutalva valamilyen tanúskodásra, nem „a tanúskodás tapasztalata *ezen* két forrás *egyetlen* összetalálkozásának helye?” Továbbá: Heidegger fordulata a kérdés primátusától a „Zusage” meghallásáig (amely Kulcsár-Szabó könyvének is fontos motívuma) utóbbi nehezen tudja elválasztani valamifajta tanúskodástól, ezek rendre összekapcsolódnak nála (pl. *Was heißt denken?*). Ezért „a lét turistája” Kul-

csár-Szabó értelmezésében ugyancsak a tanúságtétel és annak lehetetlensége között ingázik, dacára a tanúságtétel mint nyelvi esemény kizárásának a szent görög tapasztalatából (aminek bizonyos történeti feltételezettsége, de leginkább elvi szinten: a tartózkodás magától a tanúskodástól természetesen belátható, különösen, hogy a mai mediatisált társadalom a tanúskodás excesszusait termeli, a tanúságtételt is a Ge-stell állományi darabjaként instrumentalizálva). A tanúságtétel lehetetlenségét sem lehetne megtapasztalni valamiféle tanúskodás nélkül (ahogy Heidegger szerint „a *nem*-meggondolt mindig is csak a *nem-meggondolt*”). Nem lehet, hogy Délosz „nevével való titokzatos egybeesése”, „e *rendkívüli* adomány” (179., kiem. L. Cs.) az a csoda, ami bizonyos értelemben éppen a tanúskodást hívja ki?

Így Heideggernél költés és gondolkodás nemcsak közös viszonyukat tekintve foghatók fel egymás szinonimáiként, hanem mintha mindketten valami harmadik, a „kezdeti gondolkodás” szinonimáivá válnának (így nyerve el léttörténeti dimenziót). Mindenesetre „a költő és a gondolkodó párbeszédének” a nyelv nyújt otthont, a nyelv teszi lehetővé, ám a kettejük általi „óvásában” a szónak. Ez az egyik kiemelt jelentőségű kérdés: költés és gondolkodás szomszédsága *miben* is tekinthető szinonimikusnak? A műalkotás-fejezet egyes meglátásait továbbgondolva talán a következőben lehetne ezt feltételezni: a szó óvása a nyelv nem-elhasználását jelenti a költés és gondolkodás nyelvvel fenntartott viszonyában. Heidegger a technikát az elhasználással, a kalkuláló gondolkodást az „elemészteséssel” hozta kapcsolatba, amit vélhetőleg egyszerre a technika gyengeségeként és erősségeként lehet elgondolni. Kulcsár-Szabó kiemelten tárgyalja a heideggeri tézist a technika nem-technikai lényegéről, ezt úgy is magyarázva mint „a technika és a technika lényege közötti különbségtétel” „stratégiai értelmét”, hogy a technika saját lényegétől éppen instrumentalitása következtében különbözik, az, hogy nincsen módja hozzáférni önmön lényegéhez, tárja fel „saját gyengeségét” (78.). A technika és a tudományok önszemlélete számára felállított „racionális és irracionális bináris [...] kódja” (79.) a következő, némiképpen ontikus példa alapján is konkretizálható: a „Rasen” („örjögés” mellett „szárguldaszt” is jelent) nem abban áll vajon, hogy éppen a technika erőssége vagy ereje nyilvánítja meg ugyanakkor gyengeségét is, legalábbis termékeinek rövid élettartamát, gyors elavulását, az újabb és újabb termékek piacra dobásának, sőt gyakran a vélhetőleg már eleve beépített lassulásnak köszönhetően (utóbb az iPhone kapcsán tört ki botrány ezzel kapcsolatban)? És persze alapvetően azt, hogy itt valamiféle „Halt” (mondhatni „tartós tartózkodás”) hiányzik. Jó példa ez arra, hogy a technikában maga a „Ge-stell” működik, itt a temporalitás tempójának determinálásával is. Mint ahogy arra is, hogy a „Bestellen” mérlegelése valószínűleg nem tekinthet el az ebben rejlő ökonómiai jelentéstől (még ha Heidegger ezt nem is teszi explicité), ami technika és ökonómia összekapcsolódását avatja a mai „Ge-stell” uralkodó alakzatává a „kalkulálás” jegyében. Ökonómia és technika (valamint a „lényegük”) mintha egyre kevésbé volna megkülönböztethető. A Ge-stell „feladatra rendelése” a „Bestand” mint energia- és erőforrás diszpozitívumát érinti. És (az *Einblick in das was ist* egyik gondolata szerint) éppen az „ember” mint „feladatra rendelhető állomány” vonatkozásában: ismeretesen a „humán erőforrások” korunk egyik legmeghatározóbb kifejezése. A mai „pszichopolitika” (Byung-Chul Han) már nem elsősorban a testi energiát, de

lelki viszonylatokat állományosít, „zsákmányol ki”, és pedig éppen – az ekképp kezdettől fogva állományba vett – individuum mint önnön „menedzsere” felől („motiváció”, „ambíció”, „tréning” stb. az ide tartozó elterjedt szókincs, amiként a depresszió, a hiperaktivitás és hasonlók korunk elterjedt pszichés betegségei, „zavarai”). Másrészt meg persze: a görögök és mások rabszolgái nem éppúgy „humán erőforrások” voltak a maguk módján (ahogy a „korsó” is determinálja a hozzá kapcsolható világvonatkozásokat, nem csak az okostelefon, itt Kulcsár-Szabó ellen is áll a léttörténet mint hanyatlásnarratíva heideggeri felfogásának? [90.]

Visszatérve bölcsészetközeli berkekbe: egy másik meggondolkodtató referenciális körülmény éppen a fordítás vonatkozásában az angol nyelv (vagy a „jel”-ként tételezett angol) globális térnyerése lehet, amikor más nyelvek az angolra fordíthatóság (a szó minden értelmében angolra „rendelhetőség”) szempontjából állítanak bele (vagy elő?) a Ge-stellbe(n). Egyre több (például német, vagyis nem éppen nyelvi-kulturális peremvidéken tengődő) szerző ír már úgy irodalmi műveket, hogy azok az angolra fordítás elvárásába mint „Bestellen”-be illeszkedjenek (a kritikai hang is szaporodnak ezzel a fejleménnyel kapcsolatban). Nálunk ez a jelenség a német fordítás mint ilyesfajta translációs célképzet vonatkozásában lehet ismerős.

Száz szónak is egy (?) a vége: mind a szövegkorpusz-magyarázati, mind a teoretikus-problémaorientált hozadék, mind pedig ezen életvilágbeli aktuális kérdések gyűrűzése a kötetben egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy olvasóit minden bizonnyal több diszciplínában is megtalálja (filozófia, esztétika, irodalom- és kultúratudomány, médiatudomány), ami további nyomatékot adhat a recenzensi emfázisnak: Kulcsár-Szabó könyve mint a magyar kultúratudományok nemzetközi szinten is kimagasló teljesítménye méltó az olvasásra és együttgondolkodásra. (*Ráció*)

LŐRINCZ CSONGOR

A heideggeri útvonalak szükségessége

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: *SZINONÍMLÁK. KÖZELEDÉSEK HEIDEGGERHEZ*

Kulcsár-Szabó Zoltán legújabb könyve a szerző Heidegerről szóló tanulmányait adja közre. A nyelv, a történelem, a materialitás, a technika és a fordítás irodalom- és kultúratudományos kérdései, melyek végiggondolásához az előszó szerint „Heideggernél tárultak fel a legradikálisabb támpontok”, a szerző korábbi köteteinek is a központi problémáit képezik. A könyv bemutatásának az egyik kézenfekvő lehetősége lenne kiemelni, milyen kritikai következményekkel és nyereségekkel járhat Heidegger olvasása a kortárs kultúratudományok számára. A kötet talán egyik legfontosabb teljesítménye, hogy egyszerre helyezi meglepően aktuális, ugyanakkor lezárhatatlan távlatba a heideggeri filozófia egyes gondolatait.

Most azonban érdekesebbnek tűnik az olvasásnak azt a tárgyiasíthatatlan perspektíváját előtérbe állítani, amely a kérdésesség felől érezhetően egyfajta afirmáció felé mozdul el. Ennek a dekonstrukció nyelvfelfogásán belüli hangsúlyváltás-